

ANAYASAL DEMOKRASİLERDE ŞEFFAFLIĞI SAĞLAMANNIN BİR YOLU OLARAK PARANIN DENETİMİ VE YÖNETİMİ

*Dr. Öğr. Üyesi Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ**

Öz

Hukuk devletinde demokrasi birçok temel ilke ile tarif edilmektedir. Ancak siyasi iktidarın ekonomik iktidarla iç içe geçtiği günümüz demokrasilerini tanımlamak güçleşmektedir. Anayasal demokrasilerde şeffaflığı sağlamanın en önemli unsuru artık paranın denetimi ve yönetimini sağlayabilmektir. Bunu sağlamanın yolu ise siyasi partilerin mali denetimini sağlamak ve demokrasinin ilkelerini tekrar değerlendirmek ile mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Demokrasi, Siyasi Partiler, Anayasa, Şeffaflık, Siyasi Partilerin Mali Denetimi, Siyasi Yozlaşma

THE SUPERVISION AND MANAGEMENT OF THE MONEY AS A WAY OF ENSURING TRANSPARENCY IN CONSTITUTIONAL DEMOCRACIES

Abstract

In the rule of law, democracy is described by numerous basic principles. However, it is difficult to define today's democracies, where political power is intertwined with economic power. The most important element of ensuring transparency in constitutional democracies is to provide supervision and

* Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (e-posta: safakevran@yahoo.com) (Makalenin Geliş Tarihi: 25.04.2018) (Makalenin Hakemlere Gönderim Tarihleri: 02.05.2018-10.05.2018/Makale Kabul Tarihleri: 06.07.2018-21.06.2018)

management of the money. The way to achieve this is to ensure financial control of political parties and reevaluate the principles of democracy.

Keywords

Democracy, Political Parties, Constitution, Transparency, Financial Control of Political Parties, Political Corruption

GİRİŞ

Şeffaflık, son yıllarda olabildiğince her başlık bağlamında ele alınmaya çalışılan bir konu haline gelmeye devam ediyor. Anayasal demokrasilerde şeffaflık denilince de sıralanan başlıklardan ilki, seçim kampanyalarının ve siyasi partilerin finans kaynaklarının denetimi oluyor. Çünkü temsili demokrasilerin temelini seçimler ve siyasi partiler oluşturuyorsa ve şeffaflık, hesap verilebilirliği ve denetlenebilirliği içeriyorsa, bu kesişim noktasında demokrasi ve para ilişkisini ele almak gerekiyor. Bu nedenle makalede anayasal demokrasilerde şeffaflığın sağlanmasının önündeki engeller değerlendirilmeye çalışılacak ve siyasetin finans kaynaklarının denetiminin demokrasi içindeki anlamı ele alınacaktır.

Ampirik demokrasinin ana hattını belirleyen anayasal devletin ilkeleri olmalıdır. Ancak verili anayasal düzen dışında, tesadüfen sorumluluk mekanizmalarının işletilmesi durumunda demokratik süreçler felce uğramaktadır. Ackerman'ın da belirttiği üzere, demokratik seçimlere eşlik eden vatandaşlık haklarının ve ifade hürriyetinin varlığı, şeffaf ve açık yönetimin gerçekleşmesini sağlar. “Politikacıların tekrar seçilmesi için kendi açgözlülüklerini sınırlamaları gerekir ancak bu hesap verilebilir ve sorumluluk mekanizmasının işletildiği bir yapıda mümkündür. Demokratik olmayan yapılarda ise yöneticilerin inisiyatifleri kötüye kullandıkları görülmektedir çünkü yönetirken çok az denge ve fren mekanizmasından yararlanmaktadırlar¹.” Bu bağlamda siyasi partilerin finansmanının denetlenebilirliği ve şeffaflığına dair konuştuğumuz her şey, demokrasinin işlerliğine dair temel noktalara da odaklanmış olacaktır.

Bu bağlamda demokrasinin temel ilkeleri ışığında demokrasinin “niteliği” hakkında bir değerlendirmede bulunup demokrasilerde politik yozlaşmanın ne anlama geldiğini ortaya koyabilmek adına ekonomik gücün demokrasi ile olan ilişkisi ele alınmaya çalışılacaktır. Sonrasında siyasi partilerin gelir kaynaklarının özellikle bağışların içeriği, denetimi ve Türkiye’de mali denetimin kapsamı ve bu konuda yaşanan sorunlara odaklanılmaya çalışılacak ve demokrasinin muhafazası üzerine değerlendirmelere yer verilecektir.

¹ Rose-Ackerman, s. 363.

I. DEMOKRASİNİN TEMEL İLKELERİ VE DEMOKRASİNİN “İYİLİĞİ” ÜZERİNE

Klasik demokrasilerde toplumsal sınıflar arasında çıkar çatışmaları yaşanabilmekte ve buna dair çözümlerin ve uzlaştırma yöntemlerinin geliştirildiği görülmektedir². Demokrasiyi bir karar alma yöntem ve teknikleri bütünü olarak tanımlarsak bu yönüyle bir araç; demokrasiyi iyi bir toplumu belli ilke ve değerler etrafında var etme ve yaşatma sureci olarak ele alırsak bu yönüyle de bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır³. Aslında demokrasi bir yönüyle çatışmaların ürünüdür ve bu çatışmaların sonuçlarının ne olacağını çatışan aktörlerin bilebilmesi mümkün değildir. “Demokrasi herkesin kendisi için en iyi olduğunu düşündüğü şeyleri yapması, sonra zararını atıp nasıl bir sonucun ortaya çıktığını beklemesi türünden bir sisteme benzemektedir⁴.” Ancak bu yine de demokraside her şeyin mümkün olduğu ve hiçbir şeyin tahmin edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Aktörler kazanmanın ve kaybetmenin kendileri için ne anlama geldiğini, kazanma ve kaybetme ihtimallerinin ne olduğunu bilirler. Sadece kazanıp kazanmayacaklarını bilmezler. Bu nedenle demokrasi, “kurallara bağlı belirsizlik ya da örgütlenmiş belirsizlik” diye nitelendirilebilir⁵.

Görüldüğü üzere bir “örgütlenmiş belirsizlik” biçimi olan demokraside, birden fazla ihtimal ve aktör söz konusudur ancak demokrasinin zemini bellidir. Zeminin inşası ise belli başlı niteliklerin varlığı ile mümkün kılınabilir. Bu nitelikler; yöneticilerin seçimle belirlenmesi, seçimlerin belirli aralıklarla yapılması, seçimlere birden fazla partinin katılması, seçimlerin ve halkoylamasının belirli ilkeler çerçevesinde yapılması, iktidarın belirli sürelerle seçimle değişebilmesi, devlet organlarının yetkilerini anayasaya uygun kullanması, temel hak ve özgürlüklerin korunması şeklinde sıralanmaktadır⁶. Demokrasi zeminini görünür kılabilmek “belirli” ilke, süre ve denetim mekanizmalarının hukuk devletindeki tüm güvenceler çerçevesince seferber

² Medyan demokraside, referandum ve seçimler yoluyla ortalama seçmen güçlenmektedir ve kazanan her şeyi elde etmektedir. Pazarlık/uzlaş demokrasiinde ise orantılı temsil dengesi içinde kapsayıcı bir yönetimle ve yasa koyucular tarafından hayata geçirilmektedir. Ayrım hakkında bkz. **Cooter**, s. 3.

³ Bir “araç” ve bir “amaç” olarak demokrasinin anlamı üzerine bkz. **Dikmen Caniklioğlu**, s. 69-74.

⁴ **Przeworski**, s. 11.

⁵ **Przeworski**, s. 12.

⁶ **Özbudun**, s. 89-109; **Demir**, s. 70; **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s. 8; **Gözler**, s. 200-202. Crick’e göre modern demokrasinin koşulları hakkında bkz. **Crick**, s. 132-138; **Powell**, s. 4-5.

edilmesiyle mümkündür. Demokrasi zemininin varlığına işaret eden bu göstergeler, ilk anda siyasi partilerin/adayların seçimde başarılı⁷ olması gibi sonuçlara ulaştırırsa da aslında demokrasi siyasi partilerin/adayların seçim kaybettiği bir sistem olarak da tanımlanabilir⁸. Çünkü demokrasi benzer siyasi aktörlerin sürekliliğinin değil değişiminin de garantisidir.

Demokrasi, seçimleri kazanmak anlamına gelmediği gibi vatandaşların sürekli siyaset yapımına katılımını sağlamak ve demokratik katılımı bununla sınırlı tutmak da değildir⁹. Demokrasi göstergeleri arasında gelişigüzel bir seçki yapmak, belirli ilkelere öncelik verip diğerlerini saklı tutmak veya görmezden gelmek demokrasiyi tahribata uğratmaktadır. İşte bu nedenle demokrasi bazen fazlasıyla yüceltilen bazen de kötülüklerin atfedildiği yozlaşmış bir kavram olarak düşünülebilmektedir. “Demokrasi yerine daha iyi bir kelime bulsak, isterim tabii ama hangisi daha iyi ki? Eşitlikçilik mi? Aynı şey değil. “Demokrasi”, eşitsizliğin bağrındaki eşitliktir. Kirlenmemiş bir kelime var mı?¹⁰” Demokrasi kavramına ikame edilebilecek kavramlar üzerine politik teorisyenler farklı modeller ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak ilginç olan demokrasinin ilk andaki çağrışımının olumlu temennileri barındırmasıdır ve her ülkede toplumun belirgin bir çoğunluğunun demokrasiyi “iyi” veya “çok iyi” şekilde tanımlamasıdır¹¹. Demokrasinin haklılaştırılması yani demokrasinin içerdiği değerler bakımından üstün tutulması ahlaki veya rasyonel temellendirme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır¹². Birçok kişi için demokrasi, daha kapsamlı öğeleri içermelidir. Bu öğelerin çoğu, ideal tanımları içermektedir ancak “bulanık normlardan yararlı tahliller çıkarabilmek de her zaman mümkün değildir¹³”. Crick’e göre demokrasiyi

⁷ “Demokratik süreçlerin ürettiği sonuçlar da belirsizdir, sonuçları “halk” yani kendi çıkar ve değerlerini gerçekleştirmeye çalışan siyasal güçler belirler. Saddam Hüseyin’in devrilmesinin ardından Amerikan Savunma Bakanı, Iraklılara özgürlük getirdik, ama özgürlük aynı zamanda yanlış yapma özgürlüğü anlamına da gelir, demişti. Bu açıklama, yalnızca duruma ilişkin bir şaka değildir. (...) Demokrasi halkın kendi kendisini yönettiği rüya gibi bir yönetim biçimi olmadığı için tatmin edilmeyi aç gözle bekleyen tutkuların düzensizliği de olduğu için bir süper gücün silahlarıyla dışarıdan getirilebilir ve hatta getirilmesi zorunludur. Süper güçten anlaşılması gereken sadece orantısız askeri güce sahip devlet değil daha genel olarak demokratik düzensizliğin üstesinden gelebilecek güçtür.” **Ranciere**, s. 12.

⁸ **Przeworski**, s. 12.

⁹ **Powell**, s. 4.

¹⁰ **Ranciere**, s. 83.

¹¹ Dünya Değerler Araştırmasından hareketle demokrasi anlayışına ilişkin değerlendirme için bkz. **Uygun**, s. 280.

¹² **Uygun**, s. 283.

¹³ **Huntington**, s. 7.

genelde iyi siyasi yönetimle ya da siyasi adaletle özdeş tanımlıyoruz ancak demokrasi aslında değer verdiğimiz ya da değerli olduğunu varsaydığımız bir şey için kullanılmaktadır¹⁴. Bir anlamda demokrasiye dair dile getirdiklerimizin toplamının, normatif demokrasinin çağrıştırdıkları üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktada demokrasiye atfedilen olumsuzlukları ve belirsizlikleri sıralamak gerekmektedir. Demokrasilere atfedilen olumsuzlukların temelinde oligarkların doymak bilmez iştahları olduğu belirtilir. Ranciere'e göre demokrasi aracılığıyla devlet oligarşisiyle ekonomik oligarşi yakın bir ittifak içinde kamusal meseleleri kendi tekelleri altına almak istemektedir¹⁵. Ayrıca demokratik yollarla seçilen siyasi liderler, her zaman gerçek iktidarı kullanamayabilmektedir. Eğer demokratik şekilde seçilmiş karar organları, demokratik olmayan şekilde seçilmiş çok daha büyük iktidarın kullanılmasında göstermelik bir unsur ise o siyasi sistemin demokratik olmadığı açıktır¹⁶. Yine seçimlerden çıkan hükümetler, beceriksiz veya sorumsuz olabilirler. Özel çıkarların peşinde kamu iyiliğini gerektiren politikalar göz ardı edilebilir¹⁷. Ranciere'e göre demokratik yaşam kamu işlerinin tartışılmasında halkın geniş kesiminin katılımı anlamına gelecektir ve bu potansiyel, bireysel tatmine yol açan toplumsal yaşam biçimini ortaya çıkarabilecektir. İyi demokrasi, demokratik yaşama içkin olan çifte aşırılığı yani bireysel geri çekilme aşırılığını ve kolektif etkinlik aşırılığını denetim altına alabilme becerisine sahip olan bir toplumsal yaşam ve yönetim biçimi olmalıdır¹⁸. Bu anlamda aşırılıkların kontrolünü ve dizginlenmesini sağlayacak mekanizmaların inşasını da demokrasinin amaçları içinde değerlendirebilmek gerekir.

II. EKONOMİK GÜÇ İLE BİÇİMLENEN DEMOKRASİ VE POLİTİK YOZLAŞMA

Ekonomik büyüme yoluyla sermaye sahipleri daha fazla sermaye edinmekte ve servet, elit bir tabaka elinde kümelenmektedir; bu durum elbette demokrasiyi de biçimlendirmektedir. Sermaye, siyasi denetim alanlarına

¹⁴ **Crick**, s. 129.

¹⁵ **Ranciere**, s. 81.

¹⁶ **Huntington**, s. 8.

¹⁷ Huntington'a göre bu tür nitelikler, hükümetleri demokrasiye aykırı kılmaz. Çünkü demokrasi tek kamusal erdem değildir. **Huntington**, s. 7.

¹⁸ **Ranciere**, *Demokrasi Nefreti*, s. 15. "İyi demokratik yönetim, demokratik yaşam olarak adlandırılan şerri denetim altında tutma tutabilme becerisine sahip olandır. (...) Demokratik yönetiminin krizine yol açan şey, demokratik yaşamın yoğunluğundan başka bir şey değildir" **Ranciere**, *Demokrasi Nefreti*, s. 13.

girmeye devam etmektedir. Bu durum demokrasi, kamu düzeni ve kapitalizm dengesinde bir kayma meydana getirmektedir¹⁹. Paranın gücü, siyaset alanını adil demokratik mücadeleyi aşındıracak şekilde ihlal etmeye devam etmektedir. Siyaset masraflı hale geldikçe, politikacılar sermaye kaynaklarına bağımlı hale gelmektedir. Siyasi partilerde üyelik aidatlarının yerini bağışlar ve devlet yardımı aldıkça demokrasiyi finanse eden para kaynaklarını belirlemek her zaman kolay olmamaktadır. Hatta bu nedenle çoğu politikacı, adil siyasi bir yarış içinde yer alamamaktadır. Kaldı ki bu süreç, danışmanlardan ve reklamcılardan oluşan bir sektörü ortaya çıkarmaktadır²⁰.

Politikada kullanılan para, dört nedenle demokrasileri yozlaştırmaktadır²¹. Birincisi mali güç, demokrasilerde eşit olmayan şekilde dağıtılmaktadır ve böylece ekonomik güç, politik güç haline gelmektedir. İkincisi, insanlar ve kuruluşlar güç kazandıkça yasama süreci askıya alınmaktadır. Üçüncüsü, bu aktörler politik harcamayı adaylara, siyasi partilere ulaşmanın bir yolu olarak görmekte ve seçimleri, kamuoyunu ve politik gündemi belirleyebilmektedir. Dördüncüsü bu politik mali hareketlilik hukuk sistemlerinin gevşek/esnek bir şekilde düzenlenmesine yol açabilmektedir. Demokrasi pazarlanabilir bir meta haline geldikçe yasama yetkisinin devredilmezliği ve asliliği ilkeleri zayıflamaktadır. Çünkü yasal düzenlemeler “soft law” haline geldikçe bu “gevşek/esnek” düzende ekonomik iktidarlar anonim iktidarlar yaratmakta ve yasama organı klasik işlevlerinden uzaklaşmaktadır. Ringen’e göre ekonomik demokrasinin yolu yasamadan geçmektedir ve bunun yolu orta sınıfın “sade insanların” oy gücüyle mümkündür²².

¹⁹ **Ringen**, s. 80. Demokrasi ve ekonomi ilişkisine bakıldığında demokrasilerin kökeninde çoğu kez piyasa ekonomisi yani kapitalist ekonomi geçerli olmakla beraber bazı ülkelerde karma ekonomilerin geçerli olduğu görülmektedir. **Crick**, s. 135. Demokrasi, faşizme karşı sonrasında komünizme karşı ardından da otoriter yönetimlerin hakim olduğu sistemlere karşı savunuldu. **Arblaster**, s. 13. Huntington’a göre geçmiş olaylara bakıldığında demokrasinin gelecekteki istikrarını ve yayılmasını, ekonomik gelişme ve siyasi liderlik etkileyecektir. **Huntington**, s. 310. Yine aynı çalışmasında yoksul ülkelerin yoksulluğunun devam edeceğini ve demokratik olmamaya devam edeceklerini belirtmektedir. Ekonomik gelişme demokrasiyi mümkün kılar; siyasal liderlik ise onu gerçek kılar.” **Huntington**, s. 310.

²⁰ **Ringen**, s. 103.

²¹ Değerlendirme için bkz. **Kuhner**, s. 44.

²² **Ringen**, s. 85 vd. Oy verme davranışının psikolojik temellerinde iki temel yaklaşım dikkat çekmektedir. İlki, parti özdeşleşmesidir: “Partiniz birkaç seçim kaybetmiş olabilir, hükümette iken kötü bir yönetim icra etmiş olabilir ya da bazı konularda sizin katılmadığınız politikalar uygulanmış olabilir fakat yine de partinizi destekleyeceksiniz çünkü o sizin partinizdir.” **Houghton**, s. 177. Özdeşleşmede kendi partisi ile ilgili istediği

Bu noktada Chua'nın değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Chua'ya göre piyasa kapitalizmi ve demokrasi, birbirleriyle temel gerginlik zemini üzerinde varolabilmektedir²³. Ayrıca genel oy ilkesinin mülkiyetle bağdaşmadığı noktasında, serbest piyasa demokrasinin bir paradoks olduğu da düşünülmektedir. Demokratik politika, kapitalizmle uyum içinde olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü seçmenlerin sayı olarak güçlü olması, mülkiyetin ekonomik gücüne hakim olduğunu göstermemektedir²⁴. Bu paradoks gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ülkelerde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Genel oy ilkesi, Batı demokrasilerinde aşama aşama ortaya çıkmışken gelişmekte olan ülkelerde birden geniş kapsamda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle serbest piyasa demokrasisine geçiş daha dengesiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Sistemik siyasi yolsuzluk, hileli seçimler ve önlenmesi güç rüşvet ağı ortaya çıkmaktadır²⁵.

Bu noktada sermaye ve demokrasi ilişkisinde seçim kampanyalarına değinmek gerekecektir. Acaba seçim kampanyaları nedeniyle seçimler demokrasinin aleyhine mi dönüşmektedir? 1980'li yıllardan günümüze kadar kurulan partilerin sayısındaki ciddi artış, beraberinde siyasi rekabeti ortaya çıkarmıştır ve bu rekabet ortamında avantajı parayla yaratmayı düşünen partilerin, ekonomik ve finansal yapılarında ciddi bozulmalar meydana gelmiştir²⁶. Bu konudaki diğer tehlike, medya siyaseti başka bir anlatımla

bilgileri, seçmenin görmezden geldiği görülmektedir. Bu bağlılığı değiştirecek olan savaş ya da ekonomik kriz gibi sıra dışı durumlardır. **Houghton**, s. 177. Diğerine ise geleceğe veya geçmişe dönük olarak oy vermesidir. Bu modelde seçmenin bilgi edinme konusunda daha talepkar olması gerekmektedir. **Houghton**, s. 178.

²³ **Chua**, s.288.

²⁴ **Chua**, s. 289.

²⁵ **Chua**, s. 311- 313.

²⁶ Orçun/Demirtaş'ın 2011 Milletvekili Genel Seçimleri sürecinde İzmir ilinden aday gösterilen bireylerin finansal tercihlerinin belirlenmesine ilişkin yaptıkları çalışma, İzmir ilinden siyasi partilerden aday gösterilen 374 kişinin verdiği cevapları temel almaktadır. Seçim harcamalarından dolayı gelecek dönemlerde pişmanlık duyup duymayacağına yönelik ifadeye verilen cevapların ortalaması 1,47'dir. Bu sonuç, adayların yaptıkları harcamalardan dolayı herhangi bir pişmanlık duymayacağını göstermektedir. Ayrıca adaylarla yapılan anket sürecinde, adayların çoğunluğunun bunun bir "gönüllülük" olduğunu belirtmesi de bu cevabı destekler niteliktedir. "Kampanya süresince en çok harcama yapan adayın seçilme şansı yüksektir" ifadesine ilişkin sonuçların ortalaması 1,92'dir. Bu sonuç ise, milletvekili seçilebilme ihtimalinin adaylar tarafından gerçekleştirilen harcama miktarı ile doğru orantılı olmadığını ifade etmektedir. Bunun nedeni, seçmenlerin karar verme süreçlerinde ideolojinin, parti bağımlılığının ya da lidere yönelik olumlu tutumların da etkisi olduğu düşünülmektedir. Partilerin kampanya bütçelerinin hazine yardımı ile sınırlı olup olmasına yönelik ifadeye ise adaylar kısmen

medyanın siyaseti sömürgeleştirmesi ile basın ve ifade özgürlüğünün önündeki engellerdir. Seçim kampanyaları; kişileri karalama, yanlışları örtme hatta yüceltme yolunda popülist hatta propagandaya teşne bir dil kazandıkça bu kirlilik, kamuoyunun dilini ve kamusal akli çarpıtmaktadır. Meyer'e göre medya sistemi tarafından sömürgeleştirilen siyasal örgütler ve kurumlar; halkla ilişkiler bürolarını genişletmekte ve onları müthiş kaynaklarla beslemektedir²⁷.

Her kampanya sürecinin nihayetinde manipülasyona açık olması ve siyasi reklamın/pazarın bir sonucu/ürünü olması seçim kampanyalarında reklamcılar, iletişim uzmanlarının, siyasi analistlerin devreye girdiği kompleks bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, "başarılı olmak" maalesef her zaman doğru/gerçek gibi değer yargılarını ve hedefleri içermektedir. "Başarılı" reklamcılar, analistler, iletişimciler; rekabeti geliştiren ve hatta engelleyen şans/risk faktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Partilerin ve adayların bile bazen yön vermekte zorlandığı seçim süreçlerinin gerçek sahipleri, piyasa baskısıyla seçmen kodlarını yaratmaktadır. Bauman'a göre "seçme kodu öncelikle piyasa baskıları tarafından tekrar tekrar biçimlenir. (...) Bu kod insanı dünyaya öncelikle olası tüketim nesnelere dönüşen bir kap muamelesi yapmaya özendirir; tüketim ilkesini izleyerek tatmin arayışını teşvik eder ve tüketici toplumu ilkesini izleyerek de bireyleri tatmin edilmek için bas bas bağırarak arzuları harekete geçirmenin, seçimler yapan kişi için hayatın yönlendirici kuralı ve başarılı, yaşanmaya layık bir hayatın ölçütü olduğuna ikna eder²⁸". Yine Bauman, Bourdieu'dan hareketle bir zamanlar normatif düzenlemelerin yaptığı şeyin artık tanıtım ve ticari reklamcılığın yaptığını vurgular. Arzuyu kısıktırıp harekete geçiren keyif verici ve daha önce denememiş bir duyumun yaşanacağı vaadidir. Haz verici duyum vaadi önem arz etmektedir²⁹.

Ekonomik güç demokrasiyi biçimlendirdiği gibi demokrasiden ve demokrasinin çağrıştırdıklarından da güç almaktadır. Örneğin Büyük Britanya'da beş yüzden fazla çalışanı olan şirketlerde belirli kararların

katılmamaktadır. Kazanma ihtimalinin %50 olması durumunda bu oran %20'ye yükselirken, son olarak kazanma ihtimalinin %75 olması durumunda ise adayların %28,6'sı kampanya harcamalarını arttıracaklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, adayların kazanma ihtimalleri ile seçim harcamaları arasında bir doğru orantının mevcut olduğunu ve risk azaldıkça, buna bağlı olarak harcamaların artabileceğini göstermektedir. **Orçun/ Demirtaş**, s. 55-57.

²⁷ Meyer, s. 81-95.

²⁸ Bauman, s.82

²⁹ Bauman, s. 82.

alınması noktasında çalışanlara danışılmasına ilişkin usuller düzenlenmektedir³⁰. Bu usuller, çalışanların durumunu ilgilendiren hallerde, işverenlerin çalışan temsilcileriyle görüşme yükümlülüğünü öngörmektedir. Mayıs 1978’de yayımlanan “Beyaz Kağıt”, bu süreci “endüstriyel demokrasi” olarak belirtmektedir. Demokrasi ticarileştikçe, bir pazarlama dili olarak ticaretin ve sermayenin merkezinde yer almaya başlamıştır. Belki de mikro bazda işverenler ve çalışanlar arasında süregiden demokrasi alışverişi olarak tanımlayabileceğimiz demokratik prensiplerin değiş tokuşu, yerini, yöneten ve yönetilenler arasındaki endüstriyel ilişki biçimine bırakmaktadır veyahut yönetilenler olarak içinde yer aldığımız makro endüstriyel demokrasi, farklı mikro temalara ilham kaynağı olmaktadır. Anlamı, ilke ve göstergeleriyle “ihtişamlı duran” demokrasi, her düzeydeki yönetim anlayışına temel oluşturmaya devam etmektedir.

III. SİYASİ PARTİLERİN GELİR KAYNAKLARININ DENETİMİ VE DEMOKRASİ

A. “Siyasetin İfade Biçimi Olarak Para”

Tarihsel gelişimi içinde siyasi partilerin en önemli gelir kaynağı olan üye aidatlarının yerini bağışlar ve devlet yardımı aldıkça siyasi partiler, üyelerinden uzaklaşmakta ve üyelerin kendilerini parti içinde ifade etmeleri zorlaşmaktadır. Siyasi partilerin finans kaynağı değişmekte ve para, siyasi partinin varlığını sürdürmesi noktasında önemli bir değer haline dönüşmektedir. Bu noktada paranın, siyasi ifade biçiminin kendisi mi yoksa bir aracı mı olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu mesele, siyasi partilere yapılan maddi katkıların sınırlandırılmasına ilişkin dava sebebiyle Amerikan Yüksek Mahkemesi tarafından tartışılmıştır. Watergate olayının ardından Kongre, adaylara yapılacak maddi katkıların kısıtlanması yoluyla siyasi kampanyalarda yolsuzluğu engellemek istemiştir. Yasa, seçim kampanyalarına katkı miktarını sınırlamakta ve belirli bir miktarın üzerinde katkıların raporlanması gerektiğini düzenlemektedir. Bu sürecin takip edilmesini ve yasanın uygulanmasını sağlamak için de Federal Seçim Komisyonu oluşturulmuştur. Bu durumda tartışılması gereken temel sorun şudur: 1971 Federal Seçim Kampanyası Yasası ve 1954 İç Gelir Kanununun ilgili hükümleri tarafından seçim harcamalarına uygulanan sınırlar Amerikan Anayasasının Birinci Değişikliğinin yani ifade ve dernek kurma özgürlüğünün ihlaline yol açmakta mıdır?

³⁰ Youngman, s. 683.

Bu davada, Yüksek Mahkeme iki önemli sonuca varmıştır. İlk olarak, siyasi kampanyalara ve adaylara yapılan bireysel bağışlara ilişkin kısıtlamaların Birinci Değişikliği ihlal etmediğini çünkü Federal Seçim Kampanyası Yasası'nın ilkesiz uygulamalara karşı "temsili demokrasi sisteminin bütünlüğünü" güçlendirdiğini ortaya koymuştur. İkincisi Yüksek Mahkeme, kampanyalardaki bağımsız harcamalara hükümet tarafından kısıtlanma getirilmesini, adayların kendi kişisel veya aile kaynaklarından yaptıkları harcamaların sınırlandırılmasını ve toplam kampanya harcamalarına ilişkin sınırlamanın Birinci Değişikliği ihlal ettiğini tespit etmiştir. Mahkeme, bu uygulamaların yolsuzluk yapma potansiyelini özellikle arttırmadığı için ilgili kısıtlamaların, özgür ifade ve örgütlenmeye ilişkin bir kısıtlamayı gerektirecek kadar büyük bir devlet çıkarına hizmet etmediğini ortaya koymuştur. Yüksek Mahkeme, harcamalara ilişkin sınırlamaların her birini değerlendirmiş ve bazı bağış kısıtlamalarının Anayasanın Birinci Değişikliğine aykırı olduğuna karar vermiştir. Bir aday veya siyasi parti için bağış yapma bir anlamda ifade hürriyetinin bir parçasıdır. Yargıç Stevens'a göre ise para, siyasetin bir ifade biçimi değildir. Mahkemenin çoğunluk görüşüne göre ise modern siyasi kampanyalar, kitlesel medya çalışmalarına dayanmaktadır ve bunun için de paranın gerekli olduğu belirtilmektedir³¹.

B. Siyasi Partilere Yapılan Bağışların İçeriği ve Sınırları

Siyasi partilere yapılan bağışlar, bir yandan ifade hürriyetinin bir parçası olarak değerlendirilse de diğer yandan kamu politikalarını etkilemesi bakımından bu bağışlara ihtiyatla yaklaşılmaktadır. Örneğin³² Avrupa'da siyasî partilere mali destekte bulunan çıkar gruplarının en önemlileri, orta sınıf partilere destek veren işveren kuruluşları ve işçi partilerini destekleyen işçi sendikalarıdır. Ancak bu destekler, haksız bir siyasî nüfuz sağlama riskini de taşımaktadır. Ayrıca bu gruplardan siyasî partilere yapılan mali desteklerin, üyelerinin görüşü veya rızaları alınmadan yapılma ihtimali de oldukça yüksektir. Kuzey Amerika'da işçi sendikalarının bağışlarının yasaklanmasındaki temel neden de budur. Kanada'da 1920 yılında; Amerika'da ise 1943'de sendikaların siyasî partilere bağış yapması yasaklanmıştır. Totaliter sistemlerde sivil toplum örgütleri ve sendikalar tek bir partinin

³¹ Buckley v. Valeo, 1976, 424 U.S. 1. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/424/1/case.html>; <https://www.oyez.org/cases/1975/75-436>. Sınırlamalar hakkında da bkz. **Uzun**, s. 35-36; **Çelik**, Makale, s. 1322, dipnot 56.

³² Örnek ve sınırlamalar hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. **Uzun**, s. 35-36; **Çelik**, Makale, s. 1322, dipnot 56; **Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik**, s. 17-23.

kontrolü altında olduğu için, komünizm sonrası ülkelerde genellikle partiler ve sendikalar arasındaki bağışlar yasaklanmaktadır.

Birçok ülkede devlet yardımının geniş bir yer tuttuğu düşünülürse³³ ve partilere yapılan yüksek miktarlardaki bağışların her zaman kayıt altına alınmadan gerçekleştiği de göz önüne alınırsa³⁴ partiler ve üyeler arasındaki ilişki zayıflamaktadır. Bağış miktarlarının örneğin Amerika, Kanada, Polonya, Fransa gibi ülkelerde sınırlandırılmı İngiltere, Almanya, Avusturya gibi ülkelerde ise bir sınırlamaya gidilmediği görülmektedir³⁵. İsveç ve Norveç'te kuvvetler ayrılığı ve siyasi partilerin özerkliği gerekçesiyle siyasi partilerin harcamalarıyla ilgili herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Partilerin seçim kampanyaları için yapacağı harcamaların Devlet tarafından denetlenmesinin, parti özerkliğiyle bağdaşmadığı ileri sürülmektedir³⁶. Örneğin İsveç'te devlet yardımlarının dağıtılması kanunla düzenlenmekte ancak bu yardımların kullanılması ve denetimi hakkında yasal bir düzenleme söz-konusu değildir³⁷.

Siyasi Partiler Kanununun 66 ncı maddesine göre hangi organların ve kişilerin bağış yapamayacağı ayrıntısıyla düzenlenmiştir³⁸ ve bu liste dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerin her birinin bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde iki bin liradan fazla kıymette aynı veya nakdi bağışta bulunması veya yayınları kullandırması yasaktır. Bağış veya bağışların bağışta bulunana veya yetkili temsilcisine veya vekiline ait olduğunun partice verilen makbuzda açıkça belirtilmesi gerekir. Böyle bir belgeye dayanılmaksızın siyasi parti-

³³ **Küçük**, s. 300-306; **İba**, s. 92. "Hazine yardımı partileri kamu kurumuna işlevlerini de kamu hizmeti haline de döndürebilecektir. " **Koçak**, s. 127. Devlet yardımlarına ilişkin değerlendirme için bkz. **Ertaş**, s. 78-81.

³⁴ **Küçük**, s. 476.

³⁵ **Çelik**, s. 43; **Uzun**, s. 35-36.

³⁶ **Çelik**, s. 68.

³⁷ **Çelik**, s. 68. Seçim harcamalarının sınırlandırılması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. **Çelik**, s. 72-87.

³⁸ Genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler ve muhtarlıklar, kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunla veya özel kanunla verilen yetkiye dayanılarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsü sayılmamakla beraber ödenmiş sermayesinin bir kısmı Devlete veya bu fıkrada adı geçen kurum, idare, teşebbüs, banka veya kuruluşlara ait müesseseler, siyasi partilere hiçbir suretle taşınır veya taşınmaz mal veya nakit veya haklar bağışlayamaz ve bu gibi mal veya hakların kullanılmasını bedelsiz olarak bırakamazlar; bağlı oldukları kanun hükümleri dışında siyasi partilere aynı hakların devrine dair tasarruflarda bulunamazlar. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları, dernekler, vakıflar ve kooperatifler, özel kanunlarında yer alan hükümlere uymak koşuluyla siyasi partilere maddi yardım ve bağışta bulunabilirler.

lerce bağış kabul edilemez. Siyasi partilerin adına açılmış banka hesaplarına yapılan bağışlar için ayrıca gelir makbuzu düzenlenmez. Ancak Çelik'in de belirttiği üzere Siyasi Partiler Kanunu m. 66'da yalnızca aynî ve nakdî yardımdan ve yayınların kullandırılmasından bahsedilmektedir. Piyasa değerinin altında yapılan alım-satımlar ile normal olarak ücret karşılığı yapılan bir işin, siyasi parti veya aday için karşılıksız olarak yapılması düzenlenmemektedir³⁹.

C. Türkiye'de Siyasi Partilerin Mali Denetimi

1. Mali Denetimin Kapsamı

Siyasi Partiler Kanununun 75 inci maddesine göre, Anayasa Mahkemesi, kesin hesaplara ait bilgilerin belgelendirilmesini siyasi partilerden her zaman isteyebilir. Anayasa Mahkemesi denetimini evrak üzerinde yapar. Bu denetimi, Sayıştaydan yardım sağlanarak hazırlatacağı raporlar üzerinden yapabileceği gibi siyasi partilerin genel merkezlerinde ve mahalli teşkilatlarında doğrudan doğruya veya kendi üyeleri arasından görevlendireceği bir naip üye veya mahallin en kıdemli adli veya idari yargı hakimi niyabetinde yaptıracağı inceleme ve araştırmalar üzerinden de yapabilir⁴⁰.

Anayasa Mahkemesi denetimi sonunda o siyasi partinin gelir ve giderlerinin doğruluğuna ve kanuna uygunluğuna veya kanuna uygun olmayan gelirler ile giderler dolayısıyla da bunların Hazineye gelir kaydedilmesine karar verir. Siyasi partilerin büyük kongrelerinin kesin hesaplar hakkındaki kararları, Anayasa Mahkemesinin denetimini etkilemez. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonucunda vereceği kararlar kesindir⁴¹. Mahkemece söz

³⁹ Çelik, Makale, s. 1323.

⁴⁰ Denetim sürecine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik, s. 31.

⁴¹ Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 51.maddesine göre siyasi partiler, 22/4/1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 74 üncü maddesi uyarınca genel başkanları tarafından imzalanmış yazı ve ekinde, Merkez Karar ve Yönetim Kurullarınca (parti tüzüğünde kesin hesapları onaylama görevi verilen yetkili organlarınca) alınmış parti genel merkezi ve iller örgütleri kesin hesaplarının incelenip kabul edildiğine ve birleştirildiğine ilişkin kararın onaylı örneğini, karara bağlanmış ve birleştirilmiş bulunan bir yıllık kesin hesabın onaylı örneğini, parti genel merkez kesin hesabının onaylı örneğini, bağlı ilçeleri de kapsayan ve il sorumluları tarafından imzalanmış olan iller teşkilatı kesin hesaplarının onaylı örnekleri ile genel merkez tarafından düzenlenecek olan il teşkilatları kesin hesaplarının icmal listesini, parti genel merkez ve il teşkilatlarının aynı hesap döneminde edindiği taşınmaz ve değeri yüz lirayı aşan taşınır malların, menkul kıymetlerin ve her türlü hakların değerleri ile edinim tarihlerini ve şekillerini belirten

konusu belgeler incelenmek üzere Sayıştay Başkanlığına gönderilir. Sayıştay Başkanlığınca görevlendirilecek denetçiler kendilerine havale edilen kesin hesapları, Siyasi Partiler Kanununun 73 üncü ve 74 üncü maddelerine uygun olarak düzenlenip düzenlenmediği, devir rakamlarının doğru olup olmadığı ve kesin hesap çizelgelerinde sonuca etkili maddi bir hata veya tutarsızlık bulunup bulunmadığı yönünden incelerler⁴².

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğünde malî denetimde esasın incelenmesi başlıklı 52 nci maddede parti tarafından gelir gider belgeleri ve defter kayıtları esas incelemenin yapılması için Sayıştay Başkanlığına gönderileceği belirtilmektedir. Partilerin genel merkezleri ile il teşkilatlarının gelir gider belgeleri ve defter kayıtları incelenir. Yapılacak denetimin esas ve usulleri ile il teşkilatlarının hangilerinin inceleneceği hususu, Mahkeme tarafından aksi kararlaştırılmadıkça Sayıştay Başkanlığınca belirlenir. En önemlisi de işin esasına ilişkin inceleme, siyasi partilerin gelir ve giderlerinin “doğru” ve “kanuna uygun olup olmadığı” yönlerinden yapılır. Doğruluk incelemesi, kesin hesapların dayanağını oluşturan defter ve belgeler üzerinde yapılan incelemeyi kapsar. Kanuna uygunluk incelemesi, gelirlerin ve giderlerin Siyasi Partiler Kanununa uygun olarak yapılıp yapılmadığını tespit etmeye yöneliktir⁴³.

listeleri, parti genel sekreteri ve genel saymanın imzasını taşıyan yıl sonu kasa mevcudunu gösteren kasa sayım tutanağı ile banka hesaplarına ilişkin olarak banka yetkililerince onaylanmış mutabakat yazılarını, Haziran ayı sonuna kadar Mahkemeye sunarlar.

⁴² Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 51 inci maddesine göre gerektiğinde, ilgili siyasi partilerin her kademedeki yetkililerinden, bu konular hakkında doğrudan bilgi isteyebilirler. İstenilen bilgilerle dayanağını oluşturan evrak ve belgelerin geciktirilmeksizin verilmesi zorunludur. Görevli denetçiler, siyasi partilerin örgütlendiği bütün illerin kesin hesaplarını gönderip göndermediklerini saptayabilmek için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca tutulan siyasi parti sicil dosyalarından yararlanırlar. Denetçiler, kesin hesapların kendilerine havale edilmesi tarihinden itibaren en geç iki ay içinde düzenleyecekleri raporları Başkanlığa sunarlar; varsa eksiklik, hata veya tutarsızlıkları ortaya koyarak bunların nasıl giderileceğini belirtirler. Başkanlıkça görevlendirilecek raportörler raporlarla ilgili ilk inceleme toplantılarında hazır bulunarak gerekli açıklamaları yaparlar. Eksikliklerin tamamlanması, hata ve tutarsızlıkların düzeltilmesi için ilgili siyasi partiye, Mahkemece, bir ayı geçmeyecek uygun bir süre verilir. Kesinhesaplarda eksiklik, hata ve tutarsızlık bulunmadığının anlaşılması veya bunların usulünce giderilmesi hâlinde işin esasının incelenmesine karar verilir. Bu kararda parti genel merkezi ve il teşkilatlarının gelir gider belgeleri ile bunların kaydedildiği defter kayıtlarını göndermesi için ilgili partiye bir ayı geçmeyecek uygun bir süre verilir. Bu karar ilgili partiye bildirilir.

⁴³ Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 52 nci maddesinde, görevli denetçilerin, partilerin genel merkezleri ile incelenmesi öngörülen il teşkilatlarının parti defterleri, gelir ve

2. Siyasi Partilerin Mali Denetimine İlişkin Sorunlar

a. Siyasi Parti Hesaplarının Takibi

Siyasi partilerin mali denetimine ilişkin en büyük sorunlardan biri siyasi partilerin hesaplarının takibidir. Anayasa Mahkemesi genel merkez hesaplarını bu hesapların dayanağını oluşturan defter ve belgelerle birlikte incelerken; il örgütlerinin hesaplarını istisnalar hariç belge ve defterlerle karşılaştırarak değerlendirmemektedir⁴⁴. Örneğin Anayasa Mahkemesi'nin il örgütlerine ilişkin denetim kararlarında “gelirlerin/giderlerin Merkez Karar ve Yönetim Kurulu kararıyla doğruluğunun onaylandığı görülerek, 2820 sayılı yasaya uygun olduğu sonucuna varılmıştır” şeklinde ifadelerle rastlanmaktadır⁴⁵.

Siyasi Partiler Kanununda, 2011 yılında yürürlüğe giren 6111 sayılı Torba Kanun ile Siyasi Partiler Kanununun 74 üncü maddesinin birinci fıkrasına şu ifade eklenmiştir: “Ancak yapılacak kanuna uygunluk denetimi siyasi partilerin amaçlarına ulaşmak için yapılmasında fayda görülen faaliyetleri daraltacak veya bu faaliyetlerin yerindelğini içerecek şekilde yapılamaz. Denetimde harcamaların gerçek mahiyeti esas alınır. Şekle ve usule ilişkin eksiklikler harcamaların kabul edilmemesini gerektirmez.” Bu fik-

gider kayıtları ile bunlara ilişkin belgeleri inceleyerek kesin hesaplarla karşılaştıracakları belirtilmektedir. Gerekliğinde, ilgili siyasi partilerin her kademedeki yetkililerinden, bu konular hakkında doğrudan bilgi isteyebilirler. İstenilen bilgilerle bunların dayanağını oluşturan evrak ve belgelerin geciktirilmeksizin verilmesi zorunludur. Denetçilerce, incelemeler esnasında tespit edilen konu ve bulguları içeren inceleme raporları ilgili siyasi partiye gönderilerek, raporun kapsamı gözetilmek suretiyle en geç iki ay içinde bu konular hakkındaki görüşlerini bildirmesi istenir. Denetçiler, ilgili siyasi partinin görüşleri ile kendi düşüncelerini içeren esas raporlarını Mahkemeye sunarlar. Rapora alınan konularla ilgili belgelerin bir örneği ile partiye gönderilen inceleme raporu ve partinin cevabı rapor ekine konulur. Raporda gelir gider belgeleri ve defter kayıtları incelenen il teşkilatları belirtilir. Sayıştay denetçilerinin hazırladıkları bu raporların görüşülmesi sırasında Başkanlıkça görevlendirilecek raportörler hazır bulunarak gerekli açıklamaları yaparlar. Mahkemenin mali denetime ilişkin kararlarının bir örneği ilgili siyasi partinin genel başkanlığına, bir örneği Sayıştay Başkanlığına ve bir örneği de o siyasi partinin sicil dosyasına konulmak üzere Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına gönderilir. Kararı gönderilen parti hesaplarına ilişkin gelir gider belgeleri ve defter kayıtları Sayıştay Başkanlığınca ilgili partiye iade edilir. Mali denetim kararları Resmî Gazete’de yayımlanır.

⁴⁴ Mehter, s. 464.

⁴⁵ Anayasa Mahkemesi (Siyasi Parti Mali Denetimi), Esas Sayısı: 2010/6, Karar Sayısı: 2011/20, Karar Günü: 13.7.2011, Resmî Gazete, 23 Temmuz 2011, Sayı 28003.

rayla herhangi bir partinin merkez ya da il örgütünün usule uygun bir makbuz edinebildiği tüm harcamalar, denetimde usule uygun kabul edilmektedir ve “dolayısıyla denetçi kurumlara ve kamuoyuna, siyasi parti merkez ve ilçe örgütlerinin “iyi niyetli” vatandaşlar tarafından idare edildiğini varsaymak dışında bir seçenek kalmamaktadır⁴⁶”.

Küçük’ün belirttiği üzere, Anayasa Mahkemesi sadece partilerin sunduğu belgeler üzerinden denetim yapma yetkisine sahip olduğundan gizli bağışlar ister istemez Anayasa Mahkemesi tarafından tespit edilememektedir⁴⁷. Türkiye’de gizli bağış olarak nitelendirilebilecek aynı bağış uygulamalarının çok fazla olması da önemli bir sorundur⁴⁸. Siyasi partilerin finansal açıdan denetiminde kamuoyu ve kurumsal denetim önem arz etmektedir. Kamuoyu denetimi bakımından örneğin Amerika, İngiltere ve Kanada belirli bir miktarın üzerinde bağış sahipleri kamuoyuna açıklanmaktadır. Bazı ülkelerde ise hesaplar resmi gazetede ve ulusal gazetede yayımlanmaktadır⁴⁹. Gençkaya’nın belirttiği üzere, Türkiye’de siyasi partilerin yıllık hesaplarını kamuoyuna açıklama zorunluluğu bulunmamaktadır⁵⁰. Bununla birlikte, bazı partiler kendi web sayfalarından bilançolarını genel olarak yayımlamaktadırlar. Hesaplara ilişkin ayrıntılar, örneğin bağışçıların kimlikleri ve harcama ayrıntıları bilinmemektedir. Ayrıca Mahkeme sadece kanuna aykırı gelir ve giderler konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir. Partilerin hangi gerçek ve tüzel kişiler tarafından desteklendiği bilinmemektedir⁵¹.

Belgelere zamanında ve etkin bir biçimde ulaşılamaması eleştiri konusu iken bir diğer sorun, bulunmayan bir belgenin sonradan ortaya çıkabilmesi

⁴⁶ **Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik**, s. 32. Yine 74 üncü maddenin dördüncü fıkrasında yer alan bir başka değişiklik ile denetim kapsamındaki faaliyetlerin tanımı belirsizleştirilmiştir. Bu değişikliğe göre: “siyasi partiler amaçlarına ulaşmak için gerekli gördükleri siyasi faaliyetler kapsamında her türlü harcama yapabilirler.”

⁴⁷ **Küçük**, s. 477.

⁴⁸ Çelik’in belirttiği üzere gerçek ve tüzel kişilerden kaynaklanan yardımların, şirketler tarafından yapılması halinde, şirketlerin denetim prosedürü çerçevesinde tespit edilebilmesi mümkündür. Ancak şirketlerin denetim raporlarında siyasi partilere usülsüz bir yardım yapıldığının tespit edilmesi halinde, bu durumun siyasi partilerin mali işlemlerini denetlemekle yetkili organa bildirilmesini sağlayacak bir mekanizmanın oluşturulması gerekir. **Çelik**, Makale, s. 1327.

⁴⁹ **Uzun**, s. 82-85.

⁵⁰ **Gençkaya**, s. 58.

⁵¹ Gençkaya’ya göre muhtemelen asıl bağış sahipleri farklı kişilere bağış yaptırmaktadırlar. Bu süreç, devlet ya da hükümet dışı bir kurum ya da kuruluş tarafından da izlenmediğinden aslında şeffaflığın ne kadar sağlandığı bilinmemektedir. **Gençkaya**, s. 58.

veya gerçek sanılan belgenin sonradan sahteliğinin anlaşılmasıdır. Anayasa Mahkemesi kararları kesin olduğu için bu durumda sonradan giderilmesi imkansız bir durum ortaya çıkarsa mali denetimde bazı yasal yolların açık olması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliği de ileri sürülmektedir⁵².

b. Muhasebe Uygulamaları

İl örgütlerinin hesaplarına inilememesi ve il örgütlerinin kesin hesaplarının zamanında alınamamasının yanı sıra il veya ilçe örgütlerindeki görevlilerin teknik ve hukuki açıdan hesap düzenlemelerini yeterince bilememesi, yönetimdeki değişiklikler ve genel merkez ile taşra örgütleri arasındaki bilgi alışverişindeki zaaf ve Cumhuriyet başsavcılığı ile genel merkez arasındaki haberleşmeye ilişkin bürokratik işlemlerin ağır temposu diğer eleştiriler olarak sıralanmaktadır⁵³. Yine Siyasi Partiler Kanununun 60 ncı maddesinde yer alan “parti genel merkezinde üye kayıt defterlerinin özetinin nasıl tutulacağı, bütçe ve kesin hesabının nasıl hazırlanıp düzenleneceği parti iç yönetmeliğiyle belirtilir.” düzenlemesinden hareketle partilerin standart bir muhasebe sisteminin olmadığına dikkat çekilmektedir⁵⁴. Standart muhasebe sisteminin olmamasının yanı sıra yanlış muhasebe uygulamalarının da olduğu tespit edilmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi tarafından Ocak 2005 ila Temmuz 2011 dönem aralığında toplam 236 adet siyasi parti mali denetim kararı verildiği ve bu kararlardan 86 adedinin çeşitli yanlış muhasebe uygulamaları içerdiği tespit edilmiştir⁵⁵.

Siyasetin finansmanı ile kampanyaların finansmanını birlikte düşünmek gerekir. Ancak Gençkaya'nın belirttiği üzere, Türkiye'de son yıllarda “sürekli kampanya” stratejisinin izlenmesi, resmi seçim dönemi kampanyaları ile iki seçim arasındaki kampanyaların birbirinden nasıl ayrılacağı sorununu gündeme getirmektedir. Türkiye'de seçim kampanyalarının düzenlenmemiş olması hem bir boşluk hem de bir düzensizlik yaratmaktadır. Bu nedenle siyasetin finansmanının boyutları tahmini olarak hesaplanmaktadır. Bu durum, siyasette özel para ve çıkarların etkisini tanımlamayı güçleş-

⁵² Mehter, s. 465.

⁵³ Mehter, s. 464. Siyasi kampanyalarının finansmanına ilişkin kayıtlara ulaşım bakımından, Avustralya 89 puanla birinci, Lübnan ve Malawi 0 puanla sonuncu sırada yer alırken, Türkiye'nin 54 ülke arasında 39 puanla 35'inci sırada yer aldığı belirtilmektedir. Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik, s. 9.

⁵⁴ Uzun, s. 232; Çelik, s. 182.

⁵⁵ Akyol/Tektüfekçi, s. 294.

tirmektedir⁵⁶. Çelik, siyasi partilerin yıllık denetimleri ile aday ve partilerin seçim kampanyası hesaplarının denetiminin ek bir kanunda düzenlenmesi⁵⁷, partilerin seçim kampanyalarını tek bir banka hesabından yönetmesi, seçimlerin başlangıç tarihinde siyasi partilerin sahip olduğu mal varlığını, harcama ve gelirlerini kamuoyuyla paylaşması hakkında öneriler sunmaktadır⁵⁸.

c. Anayasa Mahkemesi ve Sayıştayın İş Yükü

Siyasi partilerin mali denetimine ilişkin sorunlardan biri denetim süresinin uzun olması ve raporların geç yayınlanmasıdır. Bir yıla ait mali denetim raporunun ortalama dört yıl sonra yayımlandığı belirtilmektedir⁵⁹. Mali denetim kararlarının gecikmesi ve yayımlandığı dönemde güncelliğini yitirmiş olması kamuoyu etkisini azaltan bir başka etkidir⁶⁰. Denetim raporlarının geç yayımlanmasının yanı sıra Anayasa Mahkemesinin ve Sayıştayın da iş yükü oldukça fazladır. Mehter, 1991 tarihli tebliğinde Anayasa Mahkemesinin iş yüküne ilişkin detaylı bir hesaplama yapmakta ve o tarihte dahi -bireysel başvuru henüz yetki alanında değil iken⁶¹. Anayasa Mahkemesinin mali denetim noktasında büyük bir zorluk içinde olduğunu ortaya koymaktadır⁶². Sayıştay bünyesinde ise siyasi parti denetimi için 2011 yılında ayrı bir birim kurulmuştur. Bu birimde 4 denetçi, 1 müdür ve 1 sekreter görev

⁵⁶ Gençkaya, s. 56.

⁵⁷ Partilerin seçim harcamaları denetim kapsamı içindeyken adayların bu kapsamda olması da eleştiri konusudur. Uzun, s. 239.

⁵⁸ Çelik, s. 178-184.

⁵⁹ 2003'ten bu yana toplam 608 tane denetim raporu yayımlanmıştır 2014'te Resmi Gazete'de yayımlanan denetim raporu sayısı 90'dır. Bu raporların 28 tanesi 2012, 14 tanesi 2011, 4 tanesi de 2010 yılına ait hesapların inceleme sonucunu sunmaktadır. 2014'te yayımlanan raporların 7 tanesi 2007'ye ait hesapların denetimini içermektedir. 2007 sonrasında yayımlanan denetim raporları incelendiğinde, bir hesap yılına ilişkin hesapların sunulması, incelenmesi, raporlaştırılması ve nihai AYM kararının Resmi Gazete'de yayımlanması ortalama 4 yılda tamamlanmaktadır. Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik, s. 33-34.

⁶⁰ Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik, s. 9.

⁶¹ Ayrıca toplam siyasi parti sayısına bakıldığında iş yükünün daha da arttığı görülmektedir. Yargıtay'ın resmi sayfasında yer alan listeye göre şu an faaliyet gösteren parti sayısı 86'dır. <https://www.yargitaycb.gov.tr/sayfa/faaliyette-olan-siyasi-partiler/documents/SPartiler31122017.pdf>, erişim tarihi 22.04.2018.

⁶² Mehter, ilk beş sıraya giren partinin ülkenin 500 ilçesinde ve 71 ilinde örgütlendiği ve her il veya ilçedeki parti hesaplarının 10 günlük denetim süresini gerektireceğini öngörerek, böyle bir denetim için gerekli duyulan iş günü toplamının 28.550 ve ihtiyaç duyulan denetim elemanının 135 olduğunu ortaya koymaktadır. Mehter, s. 463.

yapmaktadır. Tüm siyasi partilerin her yıl yapılan mali denetimleri, dört denetçi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sayının yeterli olmadığı çok açıktır. Buna karşılık, teknik denetimin kapsamı nedeniyle, işgücünün yeterli olduğu ileri sürülebilir⁶³.

Birçok demokratik ülkede, siyasi partilerin mali denetimlerinin farklı otoritelere verildiği görülmektedir. Örneğin bazı ülkeler, Sayıştay gibi bir denetim mahkemesine bu yetkiyi verirken, bazı ülkelerde bu yetki parlamentolara verilmiştir. Bunun dışında bağımsız komisyonlara da bu yetkinin verildiği görülmektedir⁶⁴. Bu noktada yıllık mali denetimin Anayasa Mahkemesi'nde devam etmesi, seçim harcamalarında ise Yüksek Seçim Kurulu tarafından denetlenebileceğine ilişkin öneri Yüksek Seçim Kurulu'nun yapısına ilişkin değişiklik önerisiyle beraber ele alınmaktadır. Ayrıca ikinci bir alternatif olarak partilerin finans denetiminden sorumlu bağımsız bir "Siyasi Finansman Kurulu"nun oluşturulabileceği de ileri sürülmektedir⁶⁵.

D. Demokrasinin Muhafazası Üzerine

Demokrasinin muhafazasında en önemli unsurlardan biri rüşvet ve yolsuzlukla mücadele yöntemlerinin geliştirilmesidir. Rüşvet ve yolsuzluk, sahip olunan siyasi iktidarın kötüye kullanılmasıdır ve birçok devletin gelişmesinin önünde en büyük engeldir. Örneğin Hindistan'da devlet tarafından yoksulluğun azaltılması için tahsis edilen fonun sadece yüzde 17'sinin yoksullara harcadığı belirtilmektedir⁶⁶. Yönetim kalitesinin yanı sıra Hindistan demokrasisini, hukuk devletini ve devlet yapısını tehdit etmektedir. Bu durum, ilgili ceza hukuku düzenlemeleriyle aşılmaya çalışılsa da yönetimde şeffaflığın ve karar alma aşamalarındaki sorumluluk mekanizmalarının çalıştırılmasıyla bu kriz aşılabilecektir⁶⁷. Kurumsallaşmış yolsuzluk, kitlesel bir mağduriyet yaratmakta ve hukuk devletine ve insan haklarına zarar vermektedir. Başka bir perspektiften bakıldığında ise insan hakları söylemi farklı hakların ihlali noktasında bir direnç yaratabilir. Şeffaf ve hesap verilebilir bir yönetim noktasında hak taleplerini güçlendirebilir⁶⁸. Hatta Kumar, bu noktada Hindistan yurttaşlığının güçlendirilmesini ve

⁶³ Detaylı bilgi için bkz. **Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik**, s. 34.

⁶⁴ **Çelik**, s. 99; **Uzun**, s. 85-88.

⁶⁵ **Çelik**, s. 184.

⁶⁶ **Kumar**, s. 34.

⁶⁷ **Kumar**, s. 35 vd.

⁶⁸ **Kumar**, s. 35.

rüşvet olmaksızın hizmetten yararlanılmasına ilişkin temel hakkın düzenlenmesini ileri sürmektedir⁶⁹.

Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü gibi uluslararası kuruluşların geliştirdikleri çerçeve düzenlemeler, tavsiyeler ve raporlar siyaset sürecinde açıklık ve hesap verebilirlik ilkelerinin benimsenmesine katkı sağlamaktadır. 2005'te yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin⁷⁰ giriş bölümünde "Demokrasinin kurum ve değerlerini, etik değerleri ve adaleti zayıflatan, sürdürülebilir kalkınmayı ve hukukun üstünlüğünü tehlikeye sokan yolsuzluğun toplumların istikrar ve güvenliğine yönelttiği sorun ve tehditlerin ciddiyetinin endişesini taşıyarak, (...) Devlet kaynaklarının önemli bir bölümünü teşkil edecek boyutta varlıkların konu olduğu ve Devletlerin siyasî istikrar ve sürdürülebilir kalkınmasını tehdit eden yolsuzluk vakaları hakkında da endişe duyarak, (...) yolsuzlukla etkin mücadele edilmesi ve yolsuzluğun önlenmesi için kapsamlı ve çok yönlü bir yaklaşımın gerekli olduğuna" ve devletlerin yolsuzluğu önleme ve yolsuzlukla etkin mücadele etme güçlerinin artırılmasında önemli bir rol oynayabileceği dair inanç vurgulanmaktadır. Yine Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin 7 nci maddesinin 3 üncü fıkrasına göre "her Taraf Devlet ayrıca, bu Sözleşmenin amaçları ile uyumlu ve iç hukukunun temel ilkelerine uygun olarak, kamu görevleri için seçilecek adayların finansmanında ve uygulanabilen hallerde, siyasî partilerin finansmanında saydamlığı arttıracak uygun yasal ve idarî önlemleri almayı değerlendirecektir." Türkiye'de Sayıştay akla gelen ilk kurumlardan biri olsa da Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığı, Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu da şeffaflığın sağlanması noktasında çalışmalarda bulunmaktadır⁷¹.

⁶⁹ **Kumar**, s. 36; **Kumar**, s. 65-68.

⁷⁰ Türkiye tarafından 18/5/2006 tarihli ve 5506 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuştur. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061002-1.htm>

⁷¹ Türkiye'de milletvekillerinin malvarlığı beyanları da kamuoyunun erişimine açık değildir. Ayrıca, adli soruşturmalarda bu beyanlar incelenmemektedir. Demokratik ülkelerde, neredeyse tüm Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin içinde bulunduğu 55 ülkede bu beyanlar kamuoyuna açıkken, Türkiye'de kapalı ve denetlenmiyor olması önemli bir çelişki oluşturmaktadır. **Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik**, s. 8. 2014 Mahalli İdareler seçimlerinde 26 belediye başkanı adayları mal varlığını kamuoyuna açıklarken; Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki üç aday da mal varlığını kamuoyuna açıklamıştır. 7 Haziran 2015 Genel Seçimlerinde binlerce aday arasında,

Şeffaflığı sağlayacak olan vatandaşlık tutumları, vatandaşın temsili demokrasideki hareket alanının artırılmasıyla mümkün olabilecektir. Vatandaş girişimi ve ortak müzakere ile ortaya çıkan iktidar paylaşımı, her vatandaşa etkin bir siyasi eylemlilik duygusu kazandırabilir⁷². Bu amaçla vatandaşların farklı yollardan katılımını sağlayabilmek için bazı öneriler sunulmaktadır. Örneğin, Türkiye Barolar Birliği tarafından hazırlanan anayasa taslağının 41 inci maddesinde, “katılım hakkı” başlığı altında vatandaşların yönetime doğrudan katılmalarını sağlayacak düzenlemeler kabul edilmektedir⁷³. Bu maddenin gerekçesinde, dolaylı katılım yolu olarak temsilcileri seçme yanında, yarı-doğrudan demokrasi mekanizmalarının da benimsenmesiyle yönetenlerin ve yönetilenlerin birbirine yaklaşacağı ve bu yolla seçimlerle sınırlı bir demokrasi anlayışından uzaklaşılacağı vurgulanmaktadır⁷⁴.

Rancier’in belirttiği üzere demokrasi, aşırılığın önlenmesidir⁷⁵. Aşırılığı önleme çabası bir zamanlar anayasa sanatçılarının becerilerini harekete geçirmiş olsa da bu çaba oldukça zordur, neredeyse daireyi kare haline getirme çabasıdır⁷⁶. Bu zorlu çabada öncelikle finans kaynakları denetlenebilir ve sorumluluk mekanizmaları işletilmelidir. Yolsuzluk ve rüşvetle mücadelede etkin önlemler alınmalıdır. Kamu kurumlarında ve özellikle siyasi partilerde etik değerlerin inşası ve sürdürülebilirliği noktasında düzen-

sadece 39 aday mal varlığını kamuoyuna açıklamıştır. Ayrıca, Uluslararası Şeffaflık Derneği, 1 Kasım Genel Seçimlerinde seçilen 26. Dönem Milletvekillerine yönelik bir “Dürüstlük Taahhünamesi Kampanyası” başlatmıştır ve 14 Ocak 2016 tarihi itibarıyla 16 milletvekili Dürüstlük Taahhünamesini imzalamıştır. **Gençkaya/Gündüz/Cihangir-Tetik**, s. 8.

⁷² **D’entréves**, s. 72 vd.

⁷³ **Türkiye Barolar Birliği**, s. 88.

⁷⁴ Halkoylaması, sadece anayasa değişiklikleriyle sınırlı tutulmamaktadır. Halkoylaması, Anayasa değişikliğinin veya yasal bir düzenlemenin kabul edilerek yürürlüğe girmesi veya usulüne göre yürürlüğe girmiş bir kanunun, kısmen veya tamamen yürürlükten kaldırılması için vatandaşların karar vermesi yöntemi, olarak tanımlanmıştır. Milli düzeyde, en az 500.000 seçmen veya en son milletvekili genel seçimlerinde geçerli oyların en az yüzde beşini alan siyasi partiler tek başlarına veya oyları birlikte hesaplandığında aldıkları oy oranı yüzde onu geçen siyasal partiler ortak olarak halkoylamasına gidilmesini isteyebilecektir. **Türkiye Barolar Birliği**, s. 88. Bu öneride, halkoylamasının uygulama alanı genişletilirken halk girişimi benimsenmektedir. Cumhuriyetin temel ilkeleri, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükler ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler, genel ve özel af kanunları, vergi ve benzeri mali yükümlülükler ile askerlik hizmetinin süre ve esasları halkoylamalarına ve halk girişimine konu edilemeyecektir. **Türkiye Barolar Birliği**, s. 89.

⁷⁵ **Ranciere**, *Demokrasi Nefreti*, s. 15.

⁷⁶ Bu antik geometri sorunu anayasa hukukunda devam etmektedir. **Ranciere**, s. 15.

lemeler yapılmalıdır. Disiplinli parti ağı içinde Soysal'ın da belirttiği üzere "hepimizin günlük yaşamında etik sorunlar var; politikaya girmiş kişi, birey bunlarla belki daha sık karşılaşır. (...) Yaptığımız iş tek başına yaptığımız iş değildir. (...) Kendi etiğinizin bu kolektif etik ya da çeşitli etikler içinde, kolektif bir etiğe dönüşmesi gerekir; dönüşemiyorsa onun zorluklarını aşmanız gerekir. (...) Bir de parti disiplini denen bir olay var ki, o birçok meslekte politikadaki kadar keskin değildir, politikadaki kadar zor da değildir⁷⁷." Kolektif etik değerlerin inşası ve parti içi demokrasinin ana hattının belirlenmesi adına gerekli düzenlemelerin Siyasi Partiler Kanununda yapılması da önem arz etmektedir.

SONUÇ

Demokrasi, seçim kazanmak ve kaybetmek arasında bir yerde konumlandırıldığında fazlasıyla cılızlaşan bir kavrama dönüşmektedir. Demokrasiyi var edebilmenin öncelikli şartı demokrasiyle anılan ilke ve kurumların aynı zeminde yaşatılmasını sağlamaktır. Farklı aktör ve kurumların bir araya geldiği bu zeminde, belirsizlikleri aşabilmek için demokrasiye ilişkin ilkeleri etkin hale getirmek ve bu yolla "öngörülebilir" bir zemin yaratmak gerekir. Öngörülebilir bir zemin inşa edebilmek için demokratik ilkelerin hukuki güvencelerle donatılması gerekir. Örneğin seçim güvenliğinin sağlanması, demokratik hayatı canlı kılacak siyasi partiler ve seçim kanununun varlığı, temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerin anayasaya uygun bir şekilde formüle edilmesi yoluyla demokratik zemin derinleştirilebilir.

Normatif demokrasinin işaret ettiği ilkeler ışığında demokrasileri tanımlayabilmek her geçen gün zorlaşmaktadır. Çünkü zemin ve bu zeminde buluşan aktörler anonimleşmektedir. Siyasi iktidarların ekonomik iktidarlara buluşma sahaları genişlemekte ve belirsizleşmektedir. Ekonomik iktidarların doğrudan iktidardan pay alma niyeti olmasa da siyasi iktidarlar yoluyla kendi payını genişletmek istemektedir. Bu nedenle partilere yapılan bağışlar, seçim kampanyalarının finanse edilmesi veya finanse edilmesini sağlayacak olanakların sunulması yoluyla siyasi iktidarlara yakın bir ilişki inşa edilmektedir. Siyasi partiler ise demokratik yaşamda var olabilmek için bağışlar ve devlet yardımları ile demokratik yarış içinde yer almaktadır. Demokrasinin sürdürülebilirliği paranın devamlılığına bağlı iken kaynağı belirsiz ve denetim dışında olan para, demokrasiyi tahrip etmektedir. Para, siyasi partilerin var olma amaçları dışında kullanılmamalıdır. Aksi durum politik

⁷⁷ Soysal, s. 212.

yozlaşma, rüşvet ve yolsuzluk gibi sorunların doğmasına yol açmaktadır. Demokrasilerde paranın kontrolü ve denetimi sağlandıkça şeffaflık artacak ve yine şeffaflığı güçlendiren kurumlar ve ilkeler sayesinde de paranın kontrolü ve denetimi sağlanabilecektir.

Rüşvetle etkin mücadele yöntemlerinin geliştirilmesi, vatandaşların temsili demokrasilerdeki konumunu güçlendirmek ve siyasi partilerin mali denetimi yoluyla demokrasilerde ekonomik gücün yeniden dağılımını tesis edebilmek mümkündür. Demokrasilerde şeffaflığı sağlamanın en etkin yolu, seçilmişlerin eylemlerinin izlenebilir ve denetlenebilir olmasıdır. Bu noktada siyasetin finansmanına ilişkin ilkelerin gözden geçirilmesi önem arz etmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi ve Sayıştay tarafından gerçekleştirilen mali denetim, kendilerine sunulan belgeler üzerinden yapılmaktadır. Bu noktada yapılan denetimin kapsamının genişletilmesi veya yöntemin Anayasa Mahkemesinin ve Sayıştayın iş yükü çerçevesinde gözden geçirilmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Özgün/Tektüfekçi, Fatma:** “Türkiye’de Siyasi Partilerdeki Yanlış Muhasebe Uygulamaları ve Çözüm Önerileri”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, s. 287-296.
- Arblaster, Anthony:** Demokrasi, Çeviren: Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, İstanbul 1999.
- Bauman, Zygmunt:** Siyaset Arayışı, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2014.
- Chua, Amy L.:** “Paradox of Free Market Democracy: Rethinking Development Policy”, Harvard International Law Journal, Cilt: 41, Sayı: 2, Bahar 2000, s. 287-380.
- Cooter, Robert:** “Constitutional Consequentialism: Bargain Democracy versus Median Democracy”, Theoretical Inquiries in Law, Cilt: 3, 2002, s. 1- 20.
- Crick, Bernard:** Demokrasi, Dost Kitabevi, Ankara 2002.
- Çelik, Özlem:** “Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Gelir ve Giderlerinin Mali Denetimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, İzmir 2010 Basım Yılı 2012), s. 1303-1362. (Makale, şeklinde kısaltılmıştır.)
- Çelik, Özlem:** Siyasi Partilerin Seçim Harcamalarının Denetimi, Seçkin Yayınları, Ankara 2012.
- D’entreves, Maurizio Passerin:** “Hannah Arendt ve Yurttaşlık Kavramı”, Çeviren: Ertuğrul Başer, **Birikim**, Sayı: 55, İstanbul 1993.
- Demir, Fevzi:** Genel Hükümler ve Türk Anayasa Hukuku, 10. Baskı, Albi Yayınları, İzmir 2017.
- Dikmen Caniklioğlu, Meltem:** “Sahte Demokrasiler Çağında Demokrasinin Gerçek Felsefesi”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 26, İstanbul 2014, s. 69-74.
- Ertaş, Türker:** “Vergilerin Kamu Giderlerinin Karşılığı Olması İlkesi Kapsamında Siyasi Partilere Devlet Yardımı”, Vergi Hukukuna İlişkin Anayasal İlkeler, Editör Yusuf Karakoç, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.
- Gençkaya, Ömer Faruk:** Siyasetin ve Seçim Kampanyalarının Finansmanı: Rekabet, Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik, Demokrasi Barometresi, Birarada.org/Denge ve Denetleme Ağı, Mayıs 2015,

http://www.birarada.org/upload/Node/22665/files/Siyasetin_ve_Sec_im_Kampanyalarinin_Finansmani.pdf, erişim tarihi 05.01.2018.

- Gençkaya, Ömer Faruk/Gündüz, Umut/Cihangir-Tetik, Damla:** Siyasetin Finansmanı ve Şeffaflık, Uluslararası Şeffaflık Derneği, Ocak 2016, http://www.seffalik.org/wp-content/uploads/2015/03/siyasetin-finansmani-rapor_Ocak-2016.pdf, erişim tarihi 25.01.2018.
- Gözler, Kemal:** Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku, 24. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2015.
- Houghton, David Patrick:** Siyaset Psikolojisi Durumlar, Bireyler, Olaylar, Çeviren: Prof. Dr. Hüsamettin İnaç/Duygu Şekeroğlu, Bilge Yayıncılık, Ekim 2015.
- Huntington, Samuel P.:** Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, Çeviren Ergun Özbudun, Yetkin Kitabevi, Ankara 1993.
- İba, Şeref:** Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017.
- Koçak, Mustafa:** Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.
- Kuhner, Timothy K.:** “The Democracy to Which We Are Entitled: Human Rights and the Problem of Money in Politics”, Harvard Human Rights Journal, Cilt: 26, s. 39-90.
- Kumar, C. Raj:** “Corruption and Human Rights: Promoting Transparency in Governance and the Fundamental Right to Corruption-Free Service in India”, Columbia Journal of Asian Law, Cilt 17, 2003, s. 31-72.
- Küçük, Tefik Sönmez:** Parti İçi Demokrasi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Mehter, Hamdi:** “Siyasi Partilerin Mali Denetimi”, Anayasa Yargısı, Cilt: 8, Ankara 1991, s. 441-468.
- Meyer, Thomas:** Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir?, Çeviren: Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul 2014.
- Orçun, Çağatay/Demirtaş, Mehmet Can:** “Milletvekili Adaylarının Seçim Kampanyalarının Finansmanı: 2011 Genel Seçimlerine İlişkin Bir İnceleme”, Ege Akademik Bakış, 13(1), 2013, http://www.onlinedergi.com/makaledosyaları/51/pdf2013_1_6.pdf, erişim tarihi 15.12.2015, s. 53-62.
- Özbudun, Ergun:** Türk Anayasa Hukuku, 17. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.

- Powell Jr, G. Bingham:** Çağdaş Demokrasiler Katılma, İstikrar, Şiddet, Çeviren: Mehmet Turhan, S Yayınları, Ankara 1990.
- Przeworski, Adam;** Demokrasi ve Piyasa Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da Siyasal ve Ekonomik Reformlar, Çeviren: İlder Turan, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1995.
- Ranciere, Jacques:** "Demokrasiye Karşı Demokrasiler", Söyleşi: Eric Hazan, Demokrasi Ne Alemde?, Hazırlayan: Eric Hazan, Çeviren: Savaş Kılıç, Metis, İstanbul 2010.
- Ranciere, Jacques:** Demokrasi Nefreti, Çeviren: Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul 2014. (Demokrasi Nefreti, şeklinde atıf yapılmıştır.)
- Ringgen, Stein:** Demokrasi Neye Yarar?, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Rose-Ackerman, Susan:** "Political Corruption and Democracy", Connecticut Journal Of International Law, Cilt: 14, Sayı: 2, Haziran 1999, s. 363-378.
- Soysal, Mümtaz:** "Politika ve Etik", Etik ve Meslek Etikleri, Yayına Hazırlayan: Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2009, s. 211-223.
- Tanör, Bülent/Yüzbaşıoğlu, Necmi:** 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Türkiye Barolar Birliği Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi,** http://eski.barobirlik.org.tr/yayinlar/kitaplar/2007_anayasa%20taslagi_tbb.pdf, erişim tarihi 09.05.2010. (Türkiye Barolar Birliği şeklinde atıf yapılmıştır.)
- Uygun, Oktay:** Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılap, İstanbul 2003.
- Uzun, Cem Duran;** Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı, Adalet Yayınevi, Ankara 2010.
- Youngman, Brian:** "Industrial Democracy", International Business Lawyer, Cilt: 6, Büyük Britanya 1978, s. 683-687.

İnternet kaynakları:

www.oyez.org

www.resmigazete.gov.tr

www.supreme.justia.com

www.yargitay.gov.tr